

Доходи населення як основний показник рівня життя в Україні

У статті визначена роль доходів населення як стимулюючого фактора розвитку економіки та підвищення рівня життя громадян. Проведений аналіз сучасного стану структури доходів та витрат домогосподарств, особливостей їх формування та розвитку в Україні. Виявлені основні ознаки та причини деградації людського потенціалу в країні. Обґрунтована необхідність вдосконалення державної політики відносно забезпечення гідного рівня життя громадян.

В статье определена роль доходов населения как стимулирующего фактора развития экономики и повышения уровня жизни граждан. Проведен анализ современного состояния структуры доходов и расходов домохозяйств, особенностей их формирования и развития в Украине. Выявлены основные признаки и причины деградации человеческого потенциала в стране. Обоснована необходимость совершенствования государственной политики относительно обеспечения достойного уровня жизни граждан.

In article the role of incomes of the population as stimulating factor of development of economy and increase of a standard of living of citizens is defined. The analysis of a current state of structure of incomes and expenses of households, features of their formation and development in Ukraine is carried out. The basic signs and the reasons of degradation of human potential in the country are revealed. Necessity of perfection of a state policy concerning maintenance of a worthy standard of living of citizens is proved.

Постановка проблеми. Рівень життя населення – одна з найважливіших соціальних категорій, що формується під впливом взаємодії всіх економічних суб'єктів. Його підвищення має бути пріоритетним напрямом державної соціально-економічної політики будь-якої країни світу, тому що сучасна держава може стійко розвиватися тільки за умови, якщо вектор її розвитку спрямований на розширення можливостей громадян. Для цього необхідно не тільки створювати рівні права і можливості для чоловіків та жінок щодо здобуття освіти і працевлаштування, забезпечення високого рівня медичного обслуговування, якісного харчування, чистоти навколишнього середовища, а й суттєво підвищувати доходи населення до рівня, який би відповідав вимогам якісного відтворення робочої сили.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. У навчальній і науковій літературі розгляду поняття «рівень життя населення» приділяється значна увага. Питаннями методології дослідження та вирішенням практичних аспектів забезпечення гідного життєвого рівня населення займалися видатні російські та українські вчені, такі як Л.І. Абалкін,

О.В. Базилюк, В.Н. Бобков, Д.П. Богіня, І.К. Бондар, В.М. Геєць, Є.І. Капустін, Т.М. Кір'ян, А.М. Колот, В.І. Куценко, Е.М. Лібанова, В.Є. Мандибура, В.Ф. Майер, В.М. Новікова, Н.М. Римашевська, І.І. Сигов та ін. Разом із цим на сьогодні не вирішеними залишаються проблеми формування доходів громадян та подолання негативних тенденцій структурних зрушень у доходах і витратах населення, що є одними із ключових характеристик матеріального добробуту.

Соціальна стратифікація українського суспільства та трансформація соціальної структури впродовж перехідного періоду розвитку економіки України є однією з найгостріших не вирішених проблем перехідного періоду, результатом якої стало зростання масштабів бідності в країні. Після виходу економіки з кризи вдалося суттєво знизити рівень абсолютної бідності, проте масштаби відносної бідності, які характеризуються нерівністю за доходами, залишаються на досить високому рівні і є наслідками економічних та соціальних особливостей розвитку українського суспільства та вказують на реальне падіння рівня життя населення.

Метою статті є аналіз практичних умов формування та використання доходів населення в умовах трансформаційної економіки України, виявлення негативних тенденцій, які спричиняють падіння життєвого рівня громадян та збільшують масштаби бідності в країні.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом в Україні відбулися значні зміни, які призвели до різкого падіння показників матеріальної забезпеченості переважної більшості українських громадян та суттєво вплинули на рівень життя населення країни. Передусім ці тенденції відобразилися на рівні доходів і витрат населення та їх структурі (табл. 1).

Основним джерелом сукупних доходів домогосподарств є трудові доходи, головним складовим елементом яких є оплата праці найманих працівників. Однак питома вага оплати праці у структурі сукупних грошових ресурсів домогосподарств у 2004 році становила 45,2%, у 2007 році – 50,6%, а в 2009 році лише 47,9%, що вказує на уповільнення тенденцій підвищення трудових доходів та життєвого рівня населення. Зростання соціальних гарантій держави є одним із ключових інструментів поліпшення рівня матеріального становища громадян. Незважаючи на певні позитивні зрушення у 2004–2009 роках щодо збільшення рівня пенсій та соціальних виплат (в 2004 році вони становили 22,2% сукупних грошових ресурсів домогосподарств, в 2009 році – 26%), у 2008 році понад 7 млн. українців (майже половина всіх пенсіонерів) одержували лише мінімальну пенсію, яка становила 706 грн., у той час як мінімальна пенсія в Росії становила близько 1300 грн., а се-

Таблиця 1. Структура доходів і витрат домогосподарств України

Показники	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Сукупні грошові ресурси домогосподарств, %, в т.ч.	85,1	86,4	87,6	89,0	87,9	88,5
оплата праці	45,2	46,0	48,4	50,6	49,4	47,9
пенсії, стипендії, соціальні допомоги	22,2	24,0	23,7	23,0	23,1	26,0
Споживчі сукупні витрати домогосподарств, %, в т.ч.	92,6	91,1	90,5	90,0	86,2	87,8
продукти харчування та безалкогольні напої	57,5	56,6	53,2	51,4	48,9	50,0
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	9,7	8,5	9,6	10,9	9,1	9,4
одяг і взуття	5,7	5,7	5,8	5,9	5,9	5,6
транспорт	3,0	3,0	3,7	3,4	4,0	3,8
охорона здоров'я	2,8	2,5	2,5	2,5	2,7	3,1
відпочинок і культура	2,4	2,6	2,4	2,4	2,5	1,8
освіта	1,3	1,1	1,4	1,3	1,3	1,3

Джерело: складено автором за даними Держкомстату України [4].

редня пенсія – 2330 грн. (середня пенсія за аналогічний період в Україні – 1100 грн.), у Польщі – 4125 грн., а у Фінляндії – більше 14700 грн. [5]. Невтішним є той факт, що в Україні в 2009 році на десять працюючих припадало дев'ять пенсіонерів і рівень видатків Пенсійного фонду на виплату пенсій був одним із найвищих у світі – він становив 17,9% ВВП, тобто видатки становили 165,7 млрд. грн., тоді як власні доходи Пенсійного фонду України – лише 103 млрд. грн., держава покрила дефіцит бюджету Пенсійного фонду у розмірі 62 млрд. грн., що становило 38% усього бюджету [5]. Слід відзначити необхідність підвищення соціальних стандартів людям похилого віку, однак за умови збереження теперішнього дефіцитного фінансування із державного бюджету, дотації до Пенсійного фонду можуть становити до 50%, що призведе до значного погіршення загальної економічної ситуації в країні і як наслідок значного падіння рівня життя населення.

Окрім доходів структура сукупних витрат домогосподарств є дуже чутливим показником, що безпосередньо віддзеркалює рівень життя населення країни. Як свідчать дані табл. 1, протягом 2004–2009 років основною статтею сукупних витрат домогосподарств залишалися витрати на харчування. У 2005–2008 роках спостерігалось поступове зменшення питомої ваги витрат на харчування у структурі сукупних витрат домогосподарств України з 56,6 до 50%, що передусім є свідченням покращення рівня матеріального добробуту населення, однак в 2009 році їх питома вага становила 50%, що на 1,1 в.п. більше, ніж у 2008 році. Разом із тим необхідно дослідити соціально-демографічну диференціацію різних груп населення України за рівнем матеріального добробуту, яка в більшості випадків залежить від соціального статусу, складу та типу домогосподарства. Як свідчить децильний розподіл населення за часткою витрат на харчування у структурі загальних сукупних витрат, в 2008 році близько третини громадян України витрачали на харчування понад 60% свого бюджету, а питома вага витрат на харчування для 2–5 децилів (тобто за виключенням вкрай бідних) становила в середньому 59,3%, а витрати на харчування представників найбільш бідної частини населення в той же проміжок часу складали 72–62% [4].

Тому слід зробити висновок, що специфічною рисою структури загальних витрат населення України впродовж багатьох років залишається привалювання частки витрат, спрямованих на харчування, навіть для представників середньодоходних груп населення, що говорить про вкрай низький рівень життя українців та досить значні складності в процесі якісного відтворення. Поряд із цим в Україні спостерігаються тенденції до зростання питомої ваги витрат на послуги житлово-комунальної сфери та транспорту (табл. 1). За період 2004–2009 років витрати на оплату та утримання житла складали від 60 до 67% витрат на непродовольчі товари та послуги, в той час як на не менш важливі статті видатків такі як освіта, медицина, культура, дозвілля, відпочинок тощо українці витрачають лише близько третини коштів, які спрямовані на непродовольчі товари та послуги, що свідчить про негативні зміни не тільки в сфері споживання, а й матеріальному добробуту населення в цілому. Важливе значення для аналізу матеріального добробуту та рівня життя населення має оцінка реальних доходів, а саме: величини та темпів зростання реальних наявних доходів громадян (табл. 2).

Наявні доходи відображають максимальний обсяг грошових доходів, які призначені для використання домашніми господарствами на придбання споживчих товарів та оплату послуг. Протягом 2004–2009 років в Україні мали місце соціально-економічні трансформації, у результаті яких спостерігалось збільшення номінальних доходів населення. Номінальна середньомісячна заробітна плата у 2005 році порівняно з 2004 роком підвищилася на 36,7% і становила 806,18 грн., чим значно перевищила розміри соціальних стандартів та гарантій, які діяли в 2005 році, а саме в 1,78 раза – розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб (453 грн.) та у 2,4 раза розмір мінімальної заробітної плати (332 грн.) (табл. 2).

У 2009 році номінальна середня заробітна плата порівняно з попереднім роком зросла лише на 5,5 в.п., а індекс споживчих цін – на 15,9 в.п. Слід відзначити, що за період 2004–2009 років розмір реальної заробітної плати в Україні збільшився лише в 1,5 раза. Такі низькі темпи приросту реальної заробітної плати вказують на падіння рівня матеріального добробуту громадян, а отже і рівня життя населення.

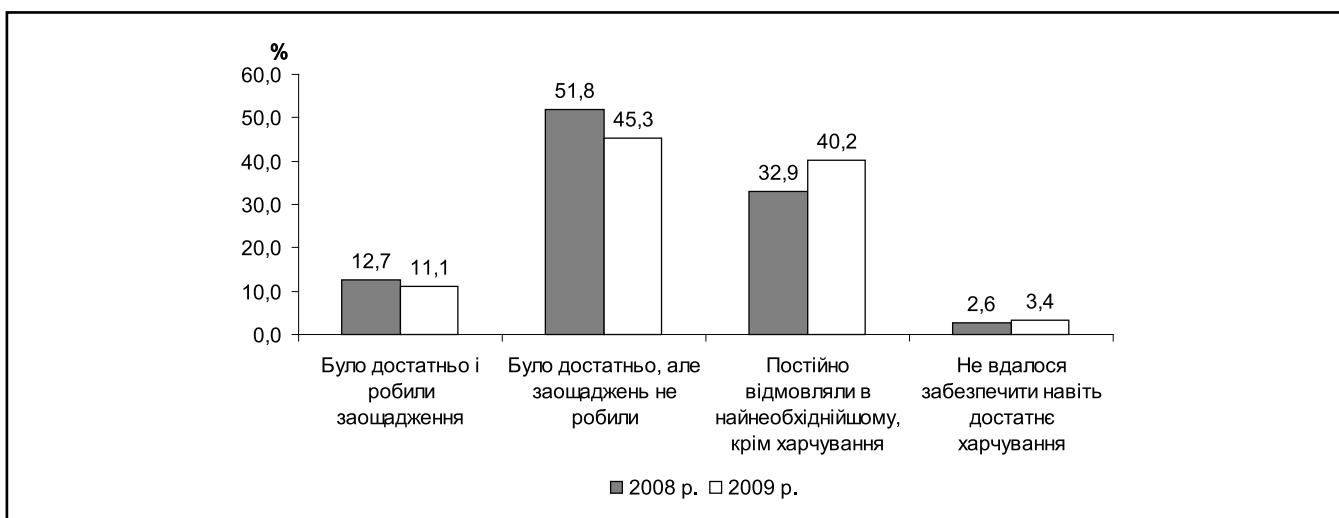
Таблиця 2. Динаміка розмірів прожиткового мінімуму та заробітної плати в Україні

Показники	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Прожитковий мінімум для працездатної особи, грн.	386,3	453	495	532	649	744
У % до попереднього року	105,9	117,3	109,3	107,5	122	114,6
Номінальна середньомісячна заробітна плата, грн.	589,62	806,19	1041,47	1351,0	1806	1906
У % до попереднього року	127,5	136,7	129,2	129,7	133,7	105,5
Реальна заробітна плата, у % до попереднього року	123,8	120,3	118,3	112,5	106,3	90,8
Мінімальна заробітна плата, грн.	237	332	400	460	605	744
Населення (%) за рівнем середньодушових загальних доходів у місяць, грн., у. т.ч.						
до 300,0	51,9	29,2	19,7	3,7	0,9	0,5
300,1–480,0	48,1	34,9	32,2	17,9	6,1	4,3
480,1–840,0	–	35,9	48,1	50,1	34,5	31,5
840,1–1200,0	–	–	–	28,3	18,2	18,3
1200,1–1560,0	–	–	–	–	15,2	16,4
1560,1–1920,0	–	–	–	–	6,3	8
понад 1920,0	–	–	–	–	6,1	7,1

Джерело: складено автором за даними Держкомстату України [4].

ня. При аналізі рівня матеріального добробуту в цілому велике значення має оцінка питомої ваги населення за різними рівнями середньодушових загальних доходів. Саме такий статистичний аналіз віддзеркалює реальний рівень матеріального становища людей, адже їх доходи можуть постійно зростати, проте бути недостатніми для задоволення основних потреб життєдіяльності людини. Так, у 2004 році 65,6% всього населення України (30,3 млн. осіб) мали сукупні еквівалентні доходи нижчі за прожитковий мінімум, в 2006 і в 2009 році – 50,9 та 21,4% відповідно. В 2009 році у 36,3% громадян загальний дохід не перевищував 840 грн., у 54,6% – 1200 грн., у 71% населення – 1560 грн., що свідчить про зниження реальних доходів населення та поширення бідності, причиною таких тенденцій стали не тільки падіння рівня виробництва та високий рівень інфляції, а й відсутність ефективних державних механізмів адаптації населення до нових ринкових умов. Упродовж 2004–2009 років рівень бідності в країні за національним критерієм (питома вага сімей, в яких рівень доходів на одну особу не забезпечує задоволення основних потреб людини) коливався в межах 26–28% [5].

З метою дослідження самооцінки населенням України рівня своїх доходів та економічних очікувань на майбутнє Держкомстатом у січні 2010 року було проведено опитування домогосподарств, результати якого представлені на рисунку [3]. У ході опитування в тому числі домогосподарствам було запропоновано вказати, яка сума грошей необхідна в середньому кожній особі на місяць, щоб не відчувати себе бідними, що є одним із методологічних підходів до визначення суб'єктивної межі бідності. Найбільша частка домогосподарств (майже половина) вказала дохід у розмірі понад 2700 грн., в 2008 році такий дохід вказали 43% респондентів. Наступним за ступенем поширення був дохід у розмірі 1900–2300 грн., який, як і в 2008 році, зазначило кожне п'яте домогосподарство [3]. Підсумки опитування свідчать, що в 2009 році порівняно з попереднім роком відбулися негативні зрушення у структурі оцінок домогосподарствами стану свого добробуту, а саме: зменшилася частка домогосподарств, які надали високу оцінку своїм річним доходам (грошей вистачало навіть на заощадження), – з 12,7 до 11,1% і збільшилася на 7,3 в.п. питома вага респондентів, які оцінили рівень своїх доходів як незадовільний (див. рис.).

Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня своїх доходів

Частка домогосподарств, які оцінили рівень своїх доходів як достатній, становила 45,3% (в 2008 році – 51,8%). Два з п'яти обстежених домогосподарств вважали свій дохід достатнім для нормального харчування, але вони обмежували себе у споживанні непродовольчих товарів та послуг (в 2008 році – третина) [3]. Разом із тим у 2009 році, як і у попередньому році, 3,4% домогосподарств не змогли забезпечити навіть достатнє харчування, серед багатодітних домогосподарств частка таких домогосподарств склала 9% (у 2008 році – 5%), що вказує на зниження рівня доходів населення та погіршення рівня життя українців.

Рівень мінімальної заробітної плати та заробітної плати, яка складає основу доходів населення (лише 7,1% громадян отримують дохід, що перевищує 1920 грн. у місяць), залишається надто низькою для виконання її основних функцій. У той час як згідно з вимогами Європейської соціальної хартії мінімальна заробітна плата має становити не менше 2,5 прожиткового мінімуму, в Україні її розмір співпадає з прожитковим мінімумом для працездатних осіб, і навіть за таких умов понад 9,5 млн. громадян в Україні не можуть забезпечити собі мінімального рівня споживання та задоволення основних соціальних і культурних потреб. Таким чином, економічне зростання в Україні не знаходить належного втілення в поліпшенні рівня життя та розвитку людського капіталу нації. За цих умов необхідне стратегічне осмислення ролі та функції політики доходів в українському суспільстві з метою поступового підвищення рівня життя населення та формування моделі економічного зростання на основі споживчого та інвестиційного попиту. Лише впровадження в практику економічної діяльності дієвих механізмів забезпечення належної оплати ефективної праці, створення соціальної структури населення з низьким рівнем бідності та майновим розшаруванням і численним середнім класом забезпечить просування країни шляхом соціально-економічного прогресу, європейської інтеграції та зміцнення її глобальної конкурентоспроможності.

Висновки

Аналіз матеріального забезпечення громадян України, а саме доходів та витрат, як важливого аспекту рівня життя населення, виявив існування стійкої тенденції до зниження

реальних доходів людей протягом 2004–2009 років, незважаючи на зростання номінальної заробітної плати та соціальних гарантій. Наслідком такого зниження рівня життя українців стало зuboжіння населення, поширення його диференціації, поглиблення соціальної нестабільності у суспільстві та зниження мотивації до трудової діяльності. В умовах трансформаційної економіки, на фоні неспроможності держави ефективно регулювати сферу доходів існуючими методами, відбулася поляризація суспільства та намітилися тенденції до деградації людського потенціалу України. Саме тому політика підвищення доходів має стати невід'ємною складовою ринкових перетворень. Перехід до визначення реальної ціни робочої сили як вартості засобів, необхідних для повноцінного розширеного відтворення людського капіталу – необхідна умова реформування системи оплати праці, яка в короткостроковій перспективі має передбачати попередження зниження реальної заробітної плати і рівня життя населення в умовах прискорення інфляційних тенденцій, а в середньо- та довгостроковому періодах – усунення надмірних диспропорцій в оплаті праці між галузями і регіонами, перехід до стійкого зростання доходів населення на основі підвищення соціальних стандартів та ефективності реалізації трудових ресурсів.

Література

1. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л.М. Черненко. – К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. – 428 с.: іл. – Бібліогр.: с. 417–426.
2. Соціальна безпека: теорія та українська практика: Монографія / І.Ф. Гнибіденко, А.М. Колот, О.Ф. Новікова та ін.; За ред. І.Ф. Гнибіденка, А.М. Колота, В.В. Рогового. – К.: КНЕУ, 2006. – 292 с.
3. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2006 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): Стат. збірник. – К.: Держкомстат України, 2006. – 72 с.
4. Статистична інформація Державного комітету статистики України [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Парламентські слухання з пенсійної реформи [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.pension.kiev.ua>